

RENDEZETT RESTANCIÁK

– *Körülírások: Tanulmányok Borbély Szilárd életművéről.* Szerkesztette LAPIS József és SZÁZ Pál. Debrecen: Alföld Alapítvány–Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2024, 351 lap –

MÁRJÁNOVICS DIÁNA

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Kutatóintézet
tudományos segédmunkatárs

E-mail: marjanovics.diana@htk.elte.hu

ORCID 0009 0008 7877 7270

- Az utóbbi évek filológiai kutatásai a modern és kortárs magyar irodalmat meghatározó életművek recepciójában jelentős eredményeket hoztak. A 2020-ban elhunyt Bertók László hagyatékából sorra kerülnek ki azok a dokumentumok, melyeket a – könyvtárosi precizitásáról híres – költő akkurátusan elrendezett és ismertnek vélt kéziratok anyagai közül eddig nem publikáltak.¹ A 2010 óta kutatható Hajnóczy-hagyaték² digitális filológiai feldolgozása – Ludmán Katalin munkájának köszönhetően³ – nemcsak új értelmezési irányokat biztosít a kijelölt korpusznak, hanem a textológiai adatfeldolgozás módszerében is fordulatot hoz. Térey Jánosnak a debreceni Méliusz Juhász Péter Könyvtárban elhelyezett hagyatéka a mai napig feldolgozás alatt áll és szisztematikus kutatásra vár, ugyanakkor Melhardt Gergő doktori disszertáció-

¹ 2025 novemberében jelent meg Bertók verseinek gyűjteménye, amely az életmű már ismert költeményei mellett 200 darab, kötetbe korábban fel nem vett írást is közöl (BERTÓK László, *Összegyűjtött versek I–II.* szerk. MOHÁCSI Balázs, Kortárs klasszikus [Budapest: Magvető Kiadó], 2025); a hagyaték gondozói munka során fellelt versekről lásd MOHÁCSI Balázs, „Előszó Bertók László hagyatékban talált verseihez 1–2.,” *Jelenkor* 68, 9. sz. és 10. sz. (2025): 887–889, 1046–1047.

² Hajnóczy hagyatéka sajátos utat járt be: a kéziratokat csaknem három évtizedig őrző Reményi József Tamás 2010-ben adta át a dokumentumokat Cserjés Katalinnak, aki aztán a Szegedi Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely elnevezésű közösséggel – sajátos szövegkiadási gyakorlat szerint – dolgozta fel és publikálta a műveket. A kéziratok hányatott sorsáról és a műhely működéséről lásd LUDMÁN Katalin, „Mindenféle örületek: A téboly menyasszonya: (Elme)betegség és terápia Hajnóczy Péter életművében. Elzárhatatlan párbeszédben. Interdiszciplináris Hajnóczy-tanulmányok. Szerkesztette: CSERJÉS Katalin, HOVÁNYI Márton és VARGA Réka. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanítóés Óvóképző Kar–MűGond Hermeneutikai Kör, 2023”, *Literatura* 50, 4. sz. (2024): 416–422, <https://doi.org/10.57227/Liter.2024.4.9>.

³ A Hajnóczy-kéziratok digitális feldolgozásának eredményeiről lásd LUDMÁN Katalin, *Hajnóczy Péter poétikája és a hagyaték*, doktori értekezés (Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola), 2025.

jából már most olyan, autopszián alapuló adatokról értesülhetünk, melyek árnyalják az életműről alkotott képet.

A Borbély-filológiának a szerző halála óta számos restancia volt joggal felróható. Száz Pál 2020-as kötetében a recepció feladatait és hiányosságait a következőképpen vette számba: „a szerzői életműre irányuló intenzív tudományos érdeklődés ellenére sem született még az alapvető adatokat, az életpályát, annak alakulását, a szerzői énoformálás stratégiáit vizsgáló, vagyis az életművet feldolgozó monográfia. Mint ahogy arról sincs tudomásom, hogy az életmű kiadását felvállaló könyvsorozat (netán kritikai kiadás) indulna, nem is szólva a szerzői hagyaték, a publikálatlan munkák, a kéziratok, a jegyzetek stb. feldolgozásáról és publikálásáról”.⁴ A megállapítás a „*Haszid vérző Kisjézuska*” megjelenésének évében igaznak bizonyult, ma azonban már nem tartható. Az utóbbi öt évben – mások mellett épp Száz elhivatott hagyatékgyondozói munkájának köszönhetően – az irodalmi tér különböző szegmenseit (a könyv- és folyóirat-kiadói, kritikusi, kutatói közösséget) megmozgató feladatoknak csaknem mindegyike teljesült. 2021-ben a Jelenkor Kiadó Borbély-életműsorozatot indított, és az első két évben rögtön négy olyan kötetet jelentetett meg, melyek közül kettő korábban nem volt hozzáférhető magyarul⁵ (*Nincstelenek, Kafka fia* [posztumusz], 2021; *Halotti Pompa, Bukolitikájában* [posztumusz], 2022), ezidáig pedig további két darabbal bővült a sorozat (*A Testhez*, 2023; *Árnyképrajzoló* [bővített kiadás], 2024). Az életműkiadás apropóján megjelent zsrnál- és szakkritikák mellett olyan tudományos értekezések is születtek, melyek monografikus igényvel vizsgálják Borbély pályáját.⁶ A szerző születésének 60., halálának 10. évfordulójáról a pécsi és a pozsonyi bölcsészkarokon konferenciákkal is megemlékeztek;⁷ az utóbbi tanácskozáson elhangzott előadások írott változatát foglalja magába az *Új Alföld könyvek* sorozatában megjelent *Körülírások – Tanulmányok Borbély Szilárd életművéről* című kötet.

⁴ Száz Pál, „*Haszid vérző Kisjézuska*”: Kultúraköziség és szövegköziség Borbély Szilárd műveiben (Budapest: Kijárat Kiadó, 2020), 8.

⁵ A *Kafka fia* a magyarországi megjelenés előtt németül látott napvilágot a Suhrkampnál 2017-ben.

⁶ BALÁZS Katalin, *Test és tanúsítás: Fenomenológiai közelítések Borbély Szilárd költészetéhez*, doktori értekezés (Debrecen: Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola), 2025; CSONDOR Soma, *A mély seb: Emlékezetkonstrukció és traumareprezentáció Borbély Szilárd műveiben*, doktori értekezés (Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola), 2025. Utóbbi (védési folyamatban lévő) értekezés Pilinszky és Borbély fényképolvasataival foglalkozó fejezete épp a *Körülírások*ban kapott helyet. Csondor tanulmánya több ponton kötődik Szávai Dorottya szintén a kiadványban közölt írásához: mindketten a Pilinszkyhez fűződő, kultuszt/kánont alakító viszonyt írják körül, ám míg Csondor (az ambivalens kapcsolódást is hangsúlyozva) inkább a hatás nyomaira koncentrálna, addig Szávai a különbségeket emeli ki – legelősebben a holokauszt kapcsán (246).

⁷ *Borbély Szilárd 60 / 10.* – „miért kelt útra egyszer a szavak szárnyán, noha erre semmi sem ösztönözte őt”, Pécsi Tudományegyetem, 2024. március 22–23.; *Borbély Szilárd 60. – Marginalitás, kisebbség, alakulástörténet Borbély Szilárd életművében*, Pozsony, Comenius Egyetem, 2023. október 24–25.

A kiadvány témamegjelölései impozáns képet adnak. Ígéretük szerint a kötetben nemcsak a Borbély-recepció ismert irányvonalairól és a szerző legtöbbször elemzett írásairól (azaz már a megjelenés évében is korszakos kötetnek tartott *Halotti Pom-páról* vagy az [ún. szegénysegírodalom kapcsán is folyvást emlegetett] *Nincstele-nekről*) lesz szó – a tanulmányok túlnyomó része olyan aspektusokból közelít az életműhöz, amelyekre a korábbi kutatások nem vagy csak érintőlegesen tértek ki. Borbély csaknem három évtizedig tartó – termékeny és a privát élet nehézségeitől terhelt – alkotói pályáját a művészi-tudósi szerepsokszorozódás jellemezte. Az irodalomtörténeti, kritikai, költői, próza-, dráma- és esszéírói látásmód együttes működésének köszönhető szemléletbeli szinkronicitás szépírói munkáit és tudományos, értekező szövegeit szorosan egymáshoz kapcsolja. Borbély a bejáratott műfajoktól független, a művek összességét tekintve is organikusan szerveződő életművet hozott létre – sokrétű pályájának teljességre törekvő vizsgálatát pedig példásan hajtja végre a konferenciakötet.

A *Körülírások* szerzőinek jelentős része persze Borbély szépírói munkásságával foglalkozik (ilyen szempontból tehát nem mozzgatja túl a kánont a kötet), három írás azonban markáns irodalomtörténeti-kritikai arcélt is rajzol. A textológus-kutató Borbélyról nagy ívű, megejtő tanulmányban értekezik Fried István. Lakner Lajos a szerző habilitációra benyújtott, posztumusz Csokonai-könyvének („*Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében*”, 2023) elemzésével pedig éppen azt hangsúlyozza, hogy az irodalomtörténetet is író Borbély szerepei aligha választhatók szét: tudósként bizonyos értelemben (a bevett, adatoláson alapuló metódusoktól eltérően) éppúgy fikciót gyártott, ahogyan azt szépíróként tette.⁸ Bedecs László a szerző *Hungarikum-e a líra?* című esszé- és kritikakötetének írásait alapul véve Borbély kritikai karakterét igyekszik körvonalazni. Feltevése szerint a több mint tíz év termését közlő könyv alkalmas arra, hogy elemzésével láthatóvá váljanak a szerző líraolvasási rutinjai, értékrendjének esztétikai sarokpontjai (315) – Bedecs valóban pontos leírást ad az ideáltipikus Borbély-kritikáról, amelynek szerzőjét kevésbé a művek poétikai megalkotottsága vagy formai fogásai, sokkal inkább értékrendje, társadalmi reflexiói foglalkoztatják. A Borbély-bírálatok két alapfogalma eszerint a *szolidaritás* és a *személyesség* – utóbbi a *Körülírások* több tanulmányának is hívószava lesz.

Szembetűnő, hogy a kötet számos írása tárgyalja Borbély privát sorsának és művészetének kapcsolatát. Krupp József a folyóiratbeli közlést követően csaknem teljesen feledésbe merült *Prokné, anyám* című vers elemzésével mutatja ki az életműben domináns mitikus történetek felhasználási módját. Krupp úgy fejt fel a szöveg mélyén munkáló éltrajzi elemeket, hogy hangsúlyozza a – Bedecs megállapítására is rímelő – kijelentést: Borbély nem az antik szövegek újramondásában, megértésében

⁸ Lakner szerint „A fikció Borbély Szilárd-i értelemben kreativitás és játék, aminek segítségével megszűnik a görcsös ragaszkodás a tudomány által alkotott kategóriákhoz, s kiléphetünk a tudományos rend adottnak vélt értelmezési formáiból. [...] Talán ebből is adódik, hogy áthágja a műfaji határokat. Írásai egyszerre elbeszélések, esszék és tanulmányok.” (340.)

vagy átértelmezésében érdekelt, a mítoszok sokkal inkább „a lírai hős gyerekkoráról, családjáról, faluja lakóiról, majd felnőtt életéről” szóló narratíva megértését szolgálják (59). A beazonosítható valóságelemeket idéző borbélyi mítoszátiratok mégsem lesznek egy az egyben ráolvashatóak a személyes élet eseményeire – így a 2000 karácsonyán drámai körülmények között elhunyt anya vagy a rablótámadást túlélő apa tragédiájára; Borbély mitopoétikájának lényegi jellemzője az életrajzi és a mitikus kód komplexitása.

Széplaky Gerda ugyancsak a szerző életeseményei felől közelít a művekhez – a *JAK-füzetek* sorozatában megjelent *Mint. minden. alkalom* (1995) című kötetre koncentrálna szól a kimondhatóság, elbeszélhetőség egész életművet átható problémájáról. Széplaky a 2000-ben történt eseményekre cezúráként tekint, a liminalitás és az elbeszélhetetlenség kérdését az első pályaszakaszban is meghatározónak tartja, a Borbély-művekben központi felejtésproblémát pedig többek között Ricœur, Platón és Freud elméleteivel igyekszik megragadni – holott az elemzés során mindvégig érezzük, amit végül Széplaky is belát: Platón anamnéziszfogalma vagy Freud elfojtással operáló felejtéskonceptiója is távol áll a Borbély-szövegek (például a *Hosszú nap el*, a *Halotti Pompa*, *Az Olaszlisztkai* vagy *A Testhez* kötet vesztéséghangsúlyos) felejtésmotívumaitól. Száz Pál következő, *Mnémoszüné és Mózes* című tanulmánya fejt ki kellő alaposággal azt a problémát, amelyet Széplaky az elméletek mentén csupán érint.

Száz nagy ívű tanulmánya Borbély kései művei kapcsán járja körül az elbeszélést „sorozatosan kudarcba fullasztó” felejtés problémáját, amely érvelése szerint aligha választható el a szerző életét végigkísérő depressziótól.⁹ Száz az emlékek törlődésének elemi tapasztalatán alapuló korpusz fő működtetőjeként az imagináció fogalmát jelöli meg; elemzésében megvilágító erővel mutatja ki (többek közt az *Ekhó a verandán* és a *Nincstelének* példáján), hogy a Borbély-textusokban miként lép az anamnézis helyébe a klasszikus retorika értelmében vett *inventio*. Az erős fogalmi apparátuson alapuló Száz-tanulmány nagy erénye a hagyatékban maradt szövegek feltárása és interpretálása. A tanulmányban egyrészt hírt kapunk a digitális szövegek feldolgozásának módjáról, állomásairól, eredményeiről, másrészt olyan nehezen hozzáférhető pretextusokat és perem-előszövegeket ismerhetünk meg (pl. Borbély másod-unokatestvérének a *Nincstelének* önéletrajzi elemeit kifogásoló levelét, vagy a szerző hagyatékban maradt interjúrészleteit, pályázati szinopszisait, az életmű

⁹ Száz tanulmányában megrázó részleteket idéz Borbély vallomások irásaiból, így például *Az árvaság* című, hagyatékban talált szövegből, amely a filológusi meghatározás szerint a *Kafka fia* önéletrajzi passzusaihoz illeszthető: „Csak évekkel később lepődtem meg néha, amikor [...] beleolvastam régi, számomra már felidézhetetlen dátumokat viselő dokumentumokba, amelyekben elbeszélésekre találtam, jegyzetekre egy-egy történethez [...], de ilyenkor sem tudtam már előbányászni a múlt kútjaiból azokat az emlékeket, hogy vajon miféle lelkesedés volt az, amely akkoriban, hetekre vagy hónapokra, magával ragadhatott és arra bírta rá, hogy céltalan munkába fogjak. Így volt ez betegségeim mélységeiben, amikor a mélabú vagy a pánik nyuggözött le, amikor kimenni a szobából iszonyatos erőfeszítések után sem sikerült [...]” (100.)

korábbi darabjait kiegészítő, átértelmező töredékeit), amelyek a recepció korábbi megállapításait revideálják.

A *Körülírások* több tanulmánya azzal kínál új megközelítési szempontot, hogy Borbély eddig kevésbé vizsgált, posztumusz köteteit állítja középpontba. Így tesz például Csehy Zoltán, aki az ököpoétika felől, a „hagyománykomposzt”-ként nevezett szövegrétegződésre fókuszáltan olvassa együtt Lövetei László írásait, a Kabai–Zemlényi szerzőpáros *Vasgyári eklógák* című drámáját és a *Bukolikájában* verseit. A *Kafka fia* és a *Nincstelenek* vizsgálatát végzi el Valastyán Tamás és Visy Beatrix – előbbi esszéisztikus gondolatfutásban szól a Borbély szövegeiből hallatszódó blanchot-i mormolásról, utóbbi pedig minuciózus elemzésben jelöli ki a Borbély-szövegek helyét a 20. század második felének aparegényei közt. Földes Györgyi a Gólem-alakra koncentrálna vizsgál több Borbély-művet, így pl. a *Gólem* című úgynevezett zsidóoperetthez írt (korábban lappangó) versbetéteket. Tillmann J. A. pedig (a kötet egyik kurtább, mégis legeredetibb) írásában egy kevésbé ismert, 1990-es esszéből (*Az álló órák természetéről*) kiindulva skicceli fel – rendkívüli gondolati ugrásokkal – Borbély gépvilágot ábrázoló költői képeit, a korai művektől (*A bábu arca / Történet* [1992]) a posztumusz *Bukolikájában* kötetig. Tillmann az író technika- és tudományfilozófiai tájékozódásának irányait követi végig, miközben olyan érdekes kérdéseknél is elidőz, hogy például a 14. században a kolostorról a piacra átterjedő időmérési alkalmatosságok és a későbbi mechanikus óraszerkezetek miképpen alakították át az újkori világ- és emberképet (277). Schein Gábor ugyancsak izgalmas módon tágítja ki az elemzés perspektíváját, amint a *Hosszú nap el* című verset – a hermetikusként mutatkozó vallási utalásrendszer feltérképezését követően – a fúga polifon szerkezete alapján értelmezi. Zenei formák alapján irodalmi műveket elemezni egyes szerzők esetében adekvát – Szegedy-Maszák Mihály szerint egyenesen elengedhetetlen.¹⁰ Borbély, úgy gondolnánk, nem tartozik e szerzők körébe – Schein Gábor, miközben meggyőzően cáfolja vélekedésünket, nem marad meg a fúgaforma applikálásánál: struktúra és tartalom összhangját is feltárja, amint rámutat a versben megidézett zsidó ünnep és az állandó ismétlésen és variációkon alapuló zenei szerkezet összefüggéseire.¹¹

¹⁰ „Meggyőződésem, hogy vannak életművek, melyeknek megértéséhez elengedhetetlen előfeltétel a zenei formák ismerete” – írja Szegedy-Maszák, majd a zeneileg képzett és „zenei fogalmak szerint gondolkodó” Milont, Mallarmét, Joyce-t és Poundot hozza fel példaként; mi pedig a magyar irodalomból többek közt Csáthtal, Szentkuthyval, Tolnai Ottóval, Szvoren Edinával vagy Krasznahorkaival folytathatnánk a sort. (SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Az irodalom és a zene párhuzamos vizsgálatáról”, *Helikon* 14, 3–4. sz. [1968]: 433–445, 442.)

¹¹ „A fúga a legelvontabb szinten a harmóniák monotonijának formája, amelyben a szerkezet kizárja, hogy az új elemek belépése lényegi változást jelenthessen. A forma paradoxája az, hogy ami más és új, tehát ami alterál, a szerkezet szintjén éppen az alterálás lehetetlenségét, a változatlanóság diadalát bizonyítja, és legfőképpen bővülést okozhat. Ez a szerkezet megfelel annak az egzisztenciális helyzetnek, amelyre a jom kippur jelentéseinek kontextusában nyílik rálátás” (34.)

Bár tudható, hogy Borbély idegen nyelvű (angol, német, olasz, francia) recepciója is jelentős, a *Körülírások*ban csak egyetlen szöveg foglalkozik a külföldi fogadtatással. Kókai Károly tanulmánya azt a nyelvterületet vizsgálja, ahol a legerősebben hat az életmű: szemléjében nemcsak a német nyelvű kiadásokat, az osztrák, német folyóiratokban megjelent recenziókat és Borbély elkötelezett, szakmabeli olvasóit veszi számba (így találkozhatunk többször is Cornelius Hell névével), hanem a recepció nehezebben hozzáférhető területeire (egyetemi előadások, szemináriumok, könyvbemutatók, felolvasások, beszélgetések a fordítókkal), sőt, vakfoltjaira is rávilágít. Megtudhatjuk például, hogy a *Nincstelenek* kapcsán egyes recenzensek Borbély úttörő szerepét hangsúlyozzák a magyar falvak nyomorának ábrázolásában – tehát hajlamosak az irodalomtörténeti kontextusról (így például olyan szerzőkről, mint Móricz, Illyés, Németh László vagy Krasznahorkai) megfedkezni. Mások pedig épphogy Nádashoz és Kertészhez kötik az életművet – feltételezve, hogy az olvasóközönség talán ezeket a magyar szerzőket ismerheti. Kókai a kutatás feladatának kijelölésével zárja írását¹² – ahogyan a kötet előszavát jegyző Száz Pál is számos további teendőt fogalmaz meg.¹³ A *Körülírások*ban szereplő Borbély-kutatók rendkívüli munkáját tekintve kedvezőek az esélyek mindezek beteljesítésére.

¹² „A német nyelvű kultúra, hagyományok, közege Borbélyra tett hatásának tudományos feltárása egy olyan hiány, amely mint tudományos probléma a német recepcióban sehol sem jelenik meg. [...] Ennek a kérdéskörnek a vizsgálata a magyar nyelvű irodalomtudomány, a Borbély kutatás szempontjaiból is lényeges.” (231.)

¹³ Száz szerint Borbély Szilárd műveinek értelmezése és recepciója „a költői hagyaték tervezett feldolgozásával újabb dimenzióba fog lépni. A Borbély-bibliográfia összeállítása, a szerzői életrajz megírása és egy majdani kritikai kiadás filológiai előkészítése a mából a szakma eljövendő kihívásának tűnik.” (20.)